

BÖLÜM 15

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SANAYİLEŞMENİN EVRİMİ VE SAVUNMA SANAYİİ

Ersel ERTÜRK¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Programı, İstanbul, Türkiye

E-posta: ersel.ert@gmail.com

DOI: 10.26650/B/SS10.2023.016.15

Öz

Türkiye Ekonomisinin sanayileşme sürecindeki gelişim evrelerinin ele alındığı bu çalışma kapsamında temel amaç, 2000’li yıllar ile beraber sanayi sektörünün gelişiminde önemli bir rol oynayan savunma sanayisinin genel ekonomi içerisindeki edindiği konumu ve ulaştığı seviyeyi ortaya koymaktır. Savunma sanayisinde elde edilen yüksek katma değerli üretim yeteneği, alanında nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, teknolojik gelişim faaliyetlerine sağladığı katkı ve Türkiye’nin ekonomik kalkınmasında üstlendiği stratejik rol, bahsedilen amacın hedeflenmesinde önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda hareket ederken tarihsel bir bütünlük sağlanabilmesi adına, öncelikle Osmanlı Devleti’nden miras alınan sanayi yapısına değinilmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında bağımsız bir ekonomik düzen oluşturulabilmesi için alınan kararlardan bahsedilmiş, günümüze kadar uygulanan ve önemli yol ayrımlarına neden olan politikalara yer verilmiştir. Ekonomik bağımsızlığın öncelendiği tüm tarihsel süreç içerisinde gerek ulusal problemler gerekse de uluslararası ekonomik koşulların gücü nedeniyle meydana gelen yönelimlerle yabancı ülkelerin tavsiyelerinin veya önerilen uygulamaların hayata geçirildiği belirtilmiştir. Türkiye’nin sanayileşebilmesi için yol haritalarının sunulduğu ve batılı uzmanlarca hazırlanan raporlara da yer verilen bu çalışmada, Türkiye’ye özgülenen “tarım ülkesi” yakıştırmasından uzaklaşıldığı, bahsedilen raporlarda ısrarla kaçınılması gerektiği belirtilen “ağır sanayi” faaliyetlerinin hayata geçirildiği, gelişen teknolojik koşullara göre biçimlendirilen, özellikle savunma sanayisi alanında ekonomik bağımsızlığın köşe taşlarının döşendiği, savunma sanayisindeki uzun zamanlı büyüme eğiliminin oluşturduğu dinamizmden yola çıkarak vurgulanmıştır. Ulaşılan sonuçlar itibarıyla, 2002 yılındaki savunma sanayisine ait cironun yaklaşık 1 milyar dolar seviyesinde iken 2021 yılında 10 milyar dolar seviyesini aşmış olması Türkiye’ye ait büyüme oranlarına yansıyan katkısı bakımından son derece önemli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, sanayileşme, savunma sanayisi

1. Giriş

Sanayileşme meselesi, iktisat literatüründe önemli bir yer tutan ve oldukça problemlili bir konu olarak süre gelmiştir. Sanayileşme kavramı sadece ekonomik bir olguyu içermekle kalmayıp içerisinde çok çeşitli kurumsal, siyasal, sosyal ve kültürel unsurları barındıran karmaşık bir süreci ifade etmektedir. 19'uncu yüzyılın başlarında Avrupa'da başlayan ve daha sonra farklı coğrafyalara yayılan Sanayi Devrimi ile birlikte insanların hayatlarına direkt etki eden gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler, modern sanayileşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu başlangıç ile beraber el zanaatlarına ve tarımsal üretime dayalı emek yoğun üretim tarzından, sanayinin geniş bir yer edinmeye başladığı, üretim faaliyetlerinin fabrikalarda organize ve büyük ölçekli bir şekilde yürütüldüğü ve sermaye yoğun üretim tarzının ağırlık kazandığı üretim biçimine geçiş sağlanmıştır. Sanayileşme sürecinin ilerleyen aşamalarında gelişmiş bir sanayi sektörüne sahip olma ihtiyacı, toplumların kalkınma ve gelişme süreçlerine olumlu katkılarının gözle görülür hale gelmesi ve sanayileşme noktasında eksikliklerini tamamlayamayan ülkeler için öneminin vurgulanmaya başlamasıyla birlikte gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilemez bir hedef olarak belirlenmiştir.

Sanayileşme ve gelişme kavramlarının günlük konuşma diline ve iktisat literatürüne girişleri ise İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllara rast gelmektedir. Bu dönem, bazı sömürge toplumlarının kendi siyasal bağımsızlıklarını kazanıp dünya sahnesinde kendi isimleriyle var olmaya çalıştıkları bir dönemdir. Savaş sonrası yıllarda yeni yeni sözü edilmeye başlanan "kalkınma iktisadının" sanayileşme olgusunu, gelişme konusunda var olan açığın kapatılması için bir gerek şart olarak öne sürmesi ve bu anlayışın benimsenmesi sanayileşmenin önemini arttırmıştır. Ancak toplumsal ilerleme ve gelişme fikrinin günümüzde farklılaşan anlamı sanayileşme kavramının ihtiva ettiği anlamı da değiştirmektedir. Günümüzdeki anlamıyla sanayileşme kavramı, teknolojik ilerleme ve gelişme ile birlikte ele alınmakta, teknolojinin gelişmesi ise toplumsal ilerleme ve gelişmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Toplumların gelişmişlik düzeyleri sınıflandırılırken bu unsur dikkate alınmaktadır. Bu sınıflandırmalar yapılırken de baz alınan seviyeyi, sanayileşme süreçleri çoktan başlamış ve belirli bir yol kat etmiş olan ileri teknoloji batı toplumlarına ait devletler oluşturmaktadır. Genel olarak "az gelişmiş" veya "gelişmekte olan" şeklinde nitelendirilen ülkeler gelişmiş sanayiye dayalı ülke ekonomilerinin zıttı olarak kullanılmakta ve üretim teknolojilerinin geri olduğu, dolayısıyla da toplumsal ilerlemeyi gerçekleştirememiş ülkeler olarak algılanılmasına neden olmaktadır. Bu nedenledir ki sanayileşme veya gelişme sorunları bu tip ülkelerin yüz yüze kaldığı sorunlar olarak nitelendirilmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerin tarihsel serüvenine, uzun bir vade göz önünde bulundurularak bakıldığında, sanayileşmeyle birlikte gözlemlenen refah artışının toplumsal gelişmeye katkısı kuşkusuz olumlu yöndedir. Ancak sanayileşme sürecinde geri kalmış olmayı salt bir gecikme olarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bunun yanı sıra sanayileşme sürecinde “tarihsel nedenlerden dolayı” ileri bir konumda bulunan ülkelere yaklaşma veya aynı seviyede olabilme arzusunu yine aynı hatalı yaklaşımın bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşım az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin gelişme noktasındaki sorunlarını yanlış tespit etme hatasına yol açmaktadır. Sanayileşmenin bu yaygın tanımlanmasına göre yapısal değişim, toplumsal ilerlemenin ve gelişmenin tek bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Yani sanayileşme olgusu toplumsal ve politik olmaktan ziyade pratik ve teknik bir problem olarak yansıtılmaktadır. Buradan yola çıkarak teknik problemlerin çözülmesiyle beraber sanayileşme sürecinde hız kazanılacağı ve büyümenin dolayısıyla toplumsal gelişmenin süreklilik kazanacağını kesin bir sonuç olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla sanayileşme sürecinde tarihsel nedenlerden ötürü ilerlemiş ülkelere göre geri kalmış ülkelerin gelişme yolundaki tek problemi olarak sanayileşme yolunda yapısal sorunların ortadan kaldırılmasını öne sürmek, arka planda yatan politik sebeplerin üzerini örtmek anlamına da gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemlere bakıldığında batılı devletlerin savaşlar nedeniyle sarsıntılı bir süreç yaşadıkları görülebilmektedir. Bu sebeple ortaya çıkan ekonomik ve idari boşluk neticesinde savaşlarda pek fazla yıpranmayan Amerika Birleşik Devletleri’nin bahsedilen boşluğu doldurmak adına önemli bir fırsat yakaladığı ve bu fırsatın değerlendirilebilmesi için ihtiyaç duyulan uygun ortamın büyük ölçüde sağlandığı kabul edilmektedir. ABD, ekonomik olarak zor durumda bulunan ülkelere yapmaya başladığı askeri-ekonomik yardımlarla ve kurduğu ittifak ilişkileriyle erişebildiği ülkeler üzerinde söz sahibi olabilmeyi ve siyasi karar alma mekanizmalarına dahil olabilmeyi amaçlamaktadır. Bu durumdan etkilenen ülkeler arasında savaş sonrasında kendisine ittifaklar arayan, askeri ve ekonomik yardımları geri çeviremeyecek durumda olan Türkiye de yer almaktadır. 1947 yılında Türk yöneticiler, ülkece ihtiyaç duyulan ve karşılanması elzem olan makine ve teçhizatların tedarik edilmesi için Türkiye’nin de Marshall planına dahil edilmesi ve bu kapsamda yapılması öngörülen 615 milyon dolar tutarındaki yardımın taliplisi olmuşlardır. Bu çerçevede 1948 yılının temmuz ayında Türkiye, Marshall planına dahil edilmiş ve ABD ile İktisadi İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Aynı yılın ilerleyen aylarında dahil olunan yardım programını yürütmek amacıyla Amerikalılardan oluşan bir heyet Türkiye’ye gelerek Ankara’ya yerleşmiştir. Türkiye’nin sanayileşmesinde ve kalkınmasında Amerikalıların etkili olmaya başlayacağı bir döneme böylelikle zemin hazırlanmış olmaktadır.

Ancak Türkiye'nin Marshall yardımlarından yararlanması sanayileşmeye dönük olmaktan ziyade tarımsal üretimle ilişkilendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomisi ağır hasar alan batılı devletlerin tekrar toparlanabilmek için ihtiyaç duyduğu gıda ve hammaddelerin, Türkiye'ye verilen yardımlar kapsamında Türkiye tarımının geliştirilerek batılı devletlerin ihtiyaç duydukları ürünlerin üretilmesi planlanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarıyla beraber sanayi ülkesi olmayı hedefleyen Türkiye, Marshall yardımlarının da yönlendirmesiyle beraber tarım ülkesi olmaya, batılı devletlerin sanayileşmesini destekleyecek bir konuma doğru itilmek istenmektedir. Türkiye'nin kalkınması için gerekli olanın sadece tarımsal üretim olduğu ve Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu görüşünün çeşitli raporlarla telkin edilmesi ve yöneticiler tarafından benimsenmeye başlaması da bu yıllara denk gelmektedir.

Türkiye'nin iktisadi serüveninde en ciddi yol ayrımlarının yaşandığı ve bıraktığı derin izlerin günümüze sirayet eden etkileri, 1950'li yılların iyi değerlendirilmesini, günün koşullarının anlaşılması ve gelecek yılların en iyi biçimde şekillendirilmesi için büyük önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında, Türkiye'nin geçirdiği iktisadi süreçleri dönemsel olarak sunmanın yanı sıra günümüz ekonomik koşulları altında sanayi sektörünün geldiği nokta, özellikle oluşturduğu katma değer bakımından itici unsur görevi gören savunma sanayisi özelinde irdelenmeye çalışılacaktır.

2. Türkiye'nin Sanayileşme Süreci (1923 ve 2000)

Türkiye'nin sanayileşme sürecini ele alırken nasıl bir yapı üzerine sanayileşmenin inşa edilmeye çalışıldığını anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nden kalan mirası da iyi bilmek, gelişmeleri kavrayabilmek adına önem arz etmektedir. Kurtuluş Savaşı öncesindeki Osmanlı ekonomik yapısına bakıldığı zaman tarıma dayalı bir ekonomik sistemin hâkim olduğu görülebilmektedir. Ulaşım ve haberleşme imkanlarının yeterli olmadığı geniş nüfuz alanında, tarıma dayalı olan her türlü üretimin büyük ölçekli olmaktan uzak, aile ölçeği olarak tanımlanabilecek dar bir alan içinde ekonomik faaliyetler yürütülmektedir. Dış ticarete konu olan ürünler ise ihracat alanında tarımsal ürünler ve bazı değerli madenlerden ibaretken, ithalata konu olan mallar arasında ise tüketim ürünleri üretmek için kullanılmak üzere ara mallar ve yatırım malları bulunmaktadır. Bu çerçevede batılı devletler ile yakın ticari ilişkiler içerisinde bulunmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin sanayileşme sürecinde yaşanan olumlu gelişmelere uyum sağlayamadığı açıktır (Tokgöz, 1992, s.5).

1915 yılında yapılan sanayi sayımına göre Osmanlı Devleti'nden devralınan ve çoğunluğu Batı Anadolu'da bulunan 269 tesisin 88'i gıda ve tarım alanında, 75'i dokumacılıkta, 55'i tütüncülükte, 20'si ise çimento ve seramik alanında faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmelerdir.

Yine aynı sayımın sonuçlarına göre toplam istihdam edilen işgücü 256.855'tir. İşletmelerin istihdam ettiği kişi sayısının ise oldukça sınırlı olduğu görülebilmektedir. Tek kişinin istihdam edildiği işletmelerin oranı %35, iki ve üç kişinin istihdam edildiği işletmelerin oranı %35, beş ve daha fazla kişinin istihdam edildiği işletmelerin oranı %8 ve yüz kişiden daha fazla çalışanın yer aldığı işletmelerin oranı da %0,2 düzeyinde tespit edilmektedir (Altınbaş, 1978, s.91).

Bahsedilen işletmelerin rekabet ortamından korunabilmesi ve sanayi sektörünün geliştirilebilmesi için Birinci İktisat Kongresine katılan katılımcılar tarafından, gümrük alanında yapılacak düzenlemelerle koruma altına alınması karara bağlanan hususlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun iyileştirilmesi, sanayi bankasının kurulması ve yerli sanayiye zarar verecek malların ithal edilmesini zorlaştıracak vergi düzenlemelerinin yapılmasına dair kararlar yine bu kongrede hayata geçirilmiştir (Karluk, 1996, s.196). Bu gelişmelere bakarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk olarak yerli sanayisini kurmak ve geliştirmek için korumacı bir yaklaşımla gerekli ekonomik ve politik kararları uygulamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli sanayinin özendirilmesine yönelik idari yönetimlerden mevcut bankacılık sisteminin işleyişine ve geliştirilmesine, kamu desteklerine ve vergi özelindeki düzenlemelere kadar birçok destekleyici yapısal dönüşümler için adımların atılmasına karar verilmiş ve 15 yıl yürürlükte kalan bu kanun ile özel girişimler kamu desteği ile teşvik edilmiştir.

Yapılan düzenlemelerin olumlu etkileri milli gelir hesaplamalarında kendisini göstermektedir. Sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payı %10 seviyelerinde iken cari fiyatlarda ölçülen milli gelir 952 milyar TL olarak saptanmaktadır. 1930 yılına gelinceye kadar milli gelirden %17, sanayi sektöründen elde edilen gelir de %67 oranında artış görülmektedir. Ancak bu yükselişin 1930 yılında, Büyük Buhranın ve tarıma dayalı ekonomilerin en zayıf tarafı olan iklimsel etkiler nedeniyle kesintiye uğradığı görülebilmektedir (Karluk, 1996, s.201).

Her ne kadar milli gelire dair verilerde bir iyileşme görülse de asıl yapılmak istenen özel sektörün özendirilmesi ve yatırım harcamalarının artırılması olduğu için uygulanan korumacılık ve kamu ortaklıklarının istenilen sonuçlara ulaşılmasında yetersiz kaldığını söyleyebilmek mümkün hale gelmektedir. Özel sektörün ağır sanayi alanlarına yatırım yapmaktan çekindiği, kâr oranlarının çok yüksek ve piyasadaki talebin hazır olduğu tüketime dönük ürünlerin üretilmesine yöneldiği görülmektedir. Bu konudaki temel sorunlar arasında ise yeni kurulan bir devletin henüz oluşmamış kurumsal yapısı, yeterli birikimi sağlayamamış sermayenin olmayışı, girişimcilerin ve işgücünün gerekli niteliği ve niceliği sağlayamayışı ve uzun vadeli yabancı sermayelerden yararlanma olanağının çok kısıtlı olması gibi faktörler önemli rol oynamaktadır.

1930’lu yıllardan sonra ise ulusal bağımsızlık için gerekli görülen ekonomik bağımsızlığın sağlanmasına dönük çalışmalara başlanıldığı görülebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda yukarıda belirtilen sebeplerin henüz ortadan kaldırılamamış olması devleti, kalkınma için gerekli görülen hamleleri kendisinin yapmasına mecbur bıraktığını söyleyebilmek mümkündür (Altınbaş, 1978, s.99). Bu kapsamda atılan adımlardan ilkinin 1933 yılında Sümerbank’ın kurulması oluşturmaktadır. Sümerbank, özel sanayi kuruluşlarında yer alan devlete ait payları yönetmek, devlete ait olacak olan sanayi kuruluşlarının her türlü hazırlığını yapmak, onları kurmak ve yönetmek, sanayi kuruluşlarına gerekli kredileri sağlamak ve ulusal sanayinin gelişmesi için ihtiyaç duyulan her türlü çalışmaları yapmak ve ilgili birimlere sunmak üzere görevlendirilmiştir.

Devletin sanayi sektörüne bu denli dahil olması, sanayi sektörünün tekelleştirildiği ve rekabet edebilirliğinin ortadan kaldırılmasından dolayı sektörün gelişemeyeceğine dönük eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Devlet açısından ise dengeli ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bu durumun elzem olduğu görüşü hâkimdir. Çünkü kısıtlı olan özel sektör sermayesi büyük kentlerdeki demir yolları inşası ve limanlarla doğrudan bağlantıya sahip olan alanlarda yapılması gereken sanayi yatırımlarına yoğunlaşmış bir haldedir. Dengeli kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bahsi geçen bölgelerin dışında da yatırım yapılması gerektiği devletçe kabul edilmiş ve devlet kaynakları da özel sermaye tarafından daha az kârlı kabul edilen bu alanlara aktarılmıştır (Kazgan, 1981, s.6).

Devletçilik ilkesinin ağırlık kazandığı bu dönemde; tarımsal üretime dayalı sanayi ürünlerinin üretilmesi, dış alımların kaçınılmaz olduğu temel tüketim mallarının ülke içerisinde tedarik edilmesi, kurulacak işletmelerin üretim faktörlerine yakınlığı gibi hususları göz önünde bulundurarak “planlı sanayileşme programı” uygulanmaya başlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde elde edilen olumlu sonuçlar bu planın süresi dolmadan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. İkinci plandaki en büyük fark ise artık ihracatın da hedeflenmesidir. Ancak bu planın uygulanmasından, İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber vazgeçilmiştir. Savaşla beraber üretim sürecinde önemli bir rol oynayan nüfusun büyük kısmı askere alınmış ve merkez bankasının harcamaları finanse etmek için para arzını artırmasının enflasyonist süreci hızlandırmış olması savaşa girilmemesine rağmen planlı kalkınma hamlesinin önemli bir unsuru olan sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir.

İncelenen dönem itibariyle bakıldığında sanayileşme konusunda atılan adımların en önemli özelliği olarak devlet girişimciliğinin yanı sıra özel sektörün de devamlı olarak devlet tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. İkinci önemli husus ise ilk kez planlı bir şekilde sanayileşme hamlesinin hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. Her ne kadar iki plan da imalat

ağırlıklı sorunların çözümüne odaklanmış gibi gözüktüğü de piyasada bir düzen oluşturması ve aksak tarafların belirlenerek düzeltilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

1950’li yıllara gelindiğinde ise sanayi sektörünün gelişmesi için önemli görülen devletçilik ilkesine bağlı olarak kurgulanan ve devletin öncülüğünde ilerletilmesi planlanan gelişme stratejileri terk edilmiş, onun yerine kamu kesiminin piyasaya müdahalesini en aza indirmeyi öngören, gelişme sürecini özel sektörün önderliğine devreden liberalleşme süreci başlatılmıştır. 1947 yılında hayata geçirilen Kalkınma Planı çerçevesinde ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik etmek amaçlanmış, sanayi sektörü yerine tarım sektörü öncelenmiş ve kamu kesiminin yerine özel kesimin girişimciliğini benimseyen liberal dönemin 1950’lerin sonuna kadar varlığını hissettirdiğini söylemek mümkündür. Batılı devletlerin de toparlanma süreci olan bu yıllarda Avrupalı devletlerle Türkiye arasında ekonomik ve sosyal ilişkilerde görülen iyileşmeler ve yakınlaşmalar neticesinde Türkiye’de uygulamaya konulan ekonomi politikalarında batılı devletlerin önerileri göz ardı edilmemiştir. Batılı devletlerin görüşüne göre ise Türkiye’nin kalkınması özel sektörün gelişmesine bağlıdır. Bu çerçevede Türkiye, kıt olan kaynakların daha verimli değerlendirilmesi için ağır sanayiden uzak durmalı, tarım ve hayvancılığa dayalı üretime yönelmeli, orman ve deri ürünleri üretiminde uzmanlaşmalıdır. ABD tarafından organize edilen Marshall yardımlarına Türkiye’nin de dahil edilmesi bahsedilen amaçlara hizmet eder niteliktedir. Yardımlar kapsamında tarımsal üretimin makineleştirilmesi ve bu yolla tarımsal üretimin artırılması buna bağlı olarak da kara yollarının geliştirilmesiyle üretilen ürünlerin Avrupa pazarına kolayca ihraç edilebilmesinin amaçlanmış olması bu konuda verilebilecek örneklerdendir (Karluk, 1996, s.209).

Liberalleşme adımlarının atılmasına rağmen devletçilik ilkesinin gereği olarak devlet öncülüğünde gelişme fikrinin etkilerinden 1960’lı yıllara kadar uzaklaşılammıştır. Karar alma süreçlerinde karşılaşılan yol ayrımları ve kamunun ağırlığını azaltmaya dönük çabalar, yürütülen projelerin koordine bir şekilde ilerletilmesini engellemiş, ulaşımı hali hazırda sorunlu olan finansal kaynakların yönlendirilmesinde verimsizlik oluşmuş ve sanayileşme alanında yapılan hamleler Türkiye genelinde bir “dağınıklık hali” izleniminin oluşmasına neden olmuştur. 1960 yılında yaşanan ihtilalden sonra bahsedilen dağınık görünümü toparlayabilmek adına ekonominin bir plan çerçevesinde idare edilmesi fikri olgunlaşmış ve bu amaç doğrultusunda Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.

1970’li yıllar ise Türkiye’nin sanayileşmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Avrupa Ekonomik Topluluğu’na entegre olunmasının hedeflenmesi nedeniyle yeni bir kalkınma stratejisinin ortaya konması gerekmiştir. Avrupalı ve sanayisi gelişmiş ülkelerin oluşturduğu topluluk içerisinde rekabet edebilirliğin artırılması, büyük ölçekli üretim yapan firmalara daha çok

yatırım yapılmasını gerekli kılmıştır. Buradaki amacın, kalkınmanın yanı sıra sanayisi gelişmiş batılı devletler ile aradaki farkı da kapatabilmek olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Tokgöz, 1992, s.212).

Ancak iç ve özellikle dış gelişmelerden kaynaklı olarak uygulamaya konulan planlar çerçevesinde hedeflenen sonuçlardan sapmalar meydana gelmiştir. Ülke ekonomisinin ara mallar konusunda dışa bağımlılığının devam etmesi, sanayi sektöründe istenilen ihracata erişilememesi ve daha çok iç pazara yönelik üretimlerin yapılması, yurt içinde artan talep ile beraber enflasyonun da artmasını ülke içindeki olumsuz etkiler olarak sıralamak mümkündür. Bu dönemdeki petrol fiyatlarının yaklaşık olarak beş kat artış göstermesi ve buna bağlı olarak temel tüketim ürünleri fiyatlarının yükselmesi, batılı ülkelerde işsizlik oranlarının artması sonucu tüketimin daralması ve yerli parada yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle ihracatın sekteye uğraması bahsedilen sapmaların yabancı ülke kaynaklı sebeplerindedir (Yıldız, 1987, s.20).

1970’li yılların sonlarına doğru dünya genelinde yaşanmaya başlanan ekonomik sorunlar nedeniyle üretim sistemlerinde değişikliklere gidilmesi bir zaruret halini almış ve verimlilik konusunda iyileştirme arayışlarına gidilmiştir. Üretim sistemlerinin hızla değişiyor olması üretim sürecinde kullanılan teknolojilerin ve işgücünden beklenen niteliklerin değişmesine de yol açmıştır. Dolayısıyla mevcut sanayileşme yapısındaki verimsizliğin sürdürülebilirlikten uzaklaşmış olması yeni bir sermaye birikim sisteminin hayata geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Programıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk ederek ihracatı önceleyen bir sanayileşme modeline geçiş kararı almıştır (Eser ve Eser, 1995, s.20).

24 Ocak Kararlarıyla beraber Türkiye ekonomisinin uluslararası ekonomik sisteme tam entegre olması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda dış ticarete konu mallara ilişkin miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve gümrük vergileri büyük ölçüde düşürülmüştür. 1989 yılında ise ticarete konu olan malların yanı sıra sermaye hareketlerinin serbestliğini sağlamak için yabancı sermaye akımları üzerindeki engellemeler ve kısıtlamalar da kaldırılarak finansal liberalizasyon ve uluslararası ekonomik sisteme entegrasyon konusunda önemli adımlar atılmıştır. Öte yandan devlet, ekonomideki ağırlığını hızla azaltarak özellikle sanayileşme sürecinde özel kesimin payını önemli ölçüde arttırmaya çalışmıştır.

Finansal liberalizasyona hız verilen ve özel kesim öncülüğünde devreye alınan sanayileşme politikaları oluşturulurken batılı devletler ile olan ilişkilerin etkileri de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, 1987 yılında Avrupa Birliği’ne tam üyelik için başvurunun yapılması, 1995 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması, ulusla-

rarası çalışmalara uyumun sağlanması amacıyla 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne dahil olunması bahsedilen ilişkilerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Sanayileşme sürecine etki eden en önemli gelişme ise Gümrük Birliği'ne dahil olunmasıdır. Gümrük Birliği'nin bir gereği olarak Avrupa Birliğine dahil olan ülkelerle sanayi mallarının ticaretinde gümrük vergileri sıfırlanmış ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi belirlenmiştir. Teşvik sistemleri birlik ülkeleri ile uyumlu hale getirilmiş, fikri ve sınai mülkiyet hakları özelinde daha aktif bir tutum belirlenmiş ve rekabet ortamındaki ihlallerin engellenmesine yönelik caydırıcılığın artırılması ve haksız rekabeti caydırıcı hale getirecek önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 1980'li yıllar itibariyle Türkiye'deki sanayileşme sürecinin, küresel koşulların ve Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinin sınırlarını belirlediği bir alanda ilerletilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür (Arısoy, 2005, s.47).

3. 2000 Sonrası Sanayileşme ve Savunma Sanayisi

1990'lı yılların sonlarında Türkiye ekonomisi, yüksek düzeyli cari açık, yüksek oranlı enflasyon ve dalgalı bir seyir izleyen büyüme oranlarıyla istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. Bahsedilen sorunların yanı sıra meydana gelen dışsal şokların da etkisiyle reel faizler sürdürülebilir olmaktan çok uzak bir görünüm sergilemiştir. Makro ekonomik dengelerin bu denli olumsuz seyretmesi yeni bir programın uygulamaya konulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2000-2002 yıllarını kapsayan orta vadeli program 2000 yılının başlarında yürürlüğe konulmuştur. Bahsedilen program çerçevesinde Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) Stand-By anlaşmasıyla destek de alınmıştır. Ancak 2000 yılının son aylarında ve 2001 yılının ilk aylarında yaşanan krizler nedeniyle bu program istenilen ölçüde uygulanamamış ve IMF tarafından, 2001-2005 yıllarını kapsayan, yeni bir "istikrar programı" önerilmiştir. Yapılan öneriler çerçevesinde Türkiye ekonomisinin düzeltilmesi noktasında ihtiyaç duyduğu kalkınma ve üretim gibi konular kapsam dışı bırakılmıştır (Çelebi, 2001, s.24). Bahsedilen plan çerçevesinde, sanayi üretiminde ihtiyaç duyulan hammadde ve enerji kaynaklarının daha hızlı, güvenli ve sürdürülebilir halde olması için sahip olunan doğal kaynaklardan daha etkin yararlanılması kararlaştırılmıştır.

Makro ekonomik göstergelerin iyileştirilme sürecinde 2000'li yıllar ile beraber Türkiye'de yıllardan beri süre gelen siyasi istikrarsızlığın da ortadan kalkmış olması önemli bir role sahiptir. Tek partili hükümetin uygulamaya koyduğu politikaların şekillendirdiği bu dönemde, pek çok yapısal reforma imza atılmış ve yeniden yapılandırma süreci başlatılmıştır (Taymaz ve Voyvoda, 2015, s.26). Üst üste gelen krizlerin etkilerinden kurtulabilmek adına kamu kesiminde sıkı mali disiplinin benimsenmesi, merkez bankasının özerkliği, uygulanan sıkı para politikası ve dalgalı kur rejiminin yürürlüğe konulması gibi reformist kararlar makro

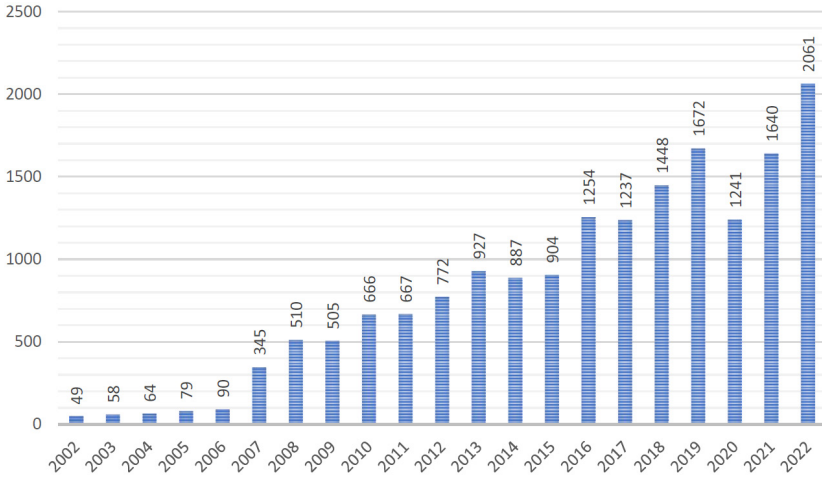
ekonomik istikrarın sağlanmasında ve istikrarlı büyüme adımlarının atılmasında yardımcı olmuştur (Şahin, 2012, s.359). Yine bu dönemlerde, küresel piyasalarda görülmeye başlanan likidite bolluğuna dayalı büyüme süreci Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kolay ve ucuz borçlanabilmesine olanak sağlamıştır. Yakalanan istikrar sayesinde ülke ekonomisinin üretim gücü, rekabet etme yeteneği ve altyapısı da hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Sanayi sektöründe kullanılan teknoloji düzeyi gelişmiş, dünya genelindeki sanayi üretiminden alınan %0,57'lik pay, bu dönemde, %0,85 seviyelerine ulaşmıştır (İstikbal, 2022, s.15).

Türk sanayi sektörünün gelişimi incelenirken özellikle 2000'li yıllarla birlikte önemli bir atılımın gözlemlendiği savunma sanayisine de değinmek gerekmektedir. Tüm sanayi dalları içerisinde lokomotif olma özelliği taşıyan savunma sanayisinin istihdam, ihracat ve ekonomik büyüme gibi temel makro ekonomik göstergelere yansıyan olumlu etkileri mevcuttur. Özellikle savunma alanında gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetleri sonucunda elde edilebilen ileri teknolojilerin zaman içerisinde diğer sektörlerle aktarılmasıyla ticari hale getirilmesi katma değeri yüksek olan ürünlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır.

Sanayileşme olgusu kalkınma yolundaki tüm ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. Nitekim günümüzde gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin en önemli itici unsuru sanayileşmeye verilen önceliklidir. Bahsi geçen ülkelerin sanayileşme süreçleri incelendiğinde savunma sanayisine ait payın oldukça büyük olduğu da anlaşılmaktadır (Ergin, 1991, s.30). Savunma sanayisine dönük gerçekleştirilen üretimlerin, alt sektörlerin de üretimlerinin artmasına, Ar-Ge yatırımları yapılmasına ve dolayısıyla yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır. Ülke içerisinde daha önce var olmayan sanayi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve yan sanayi üretimlerinin artması ve çeşitlenmesi sağlanmaktadır. Farklı sanayi kollarına yönelik üretim tesislerinin kurulması ülke çapındaki sanayileşme düzeyini arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sektörde yer alan diğer firmaların da üretim süreçlerine dahil olmasıyla ara malına olan talep artarken üretim kapasitelerinde optimum seviye yakalanarak eksik kapasite sorununun ortadan kaldırılması kolaylaşmaktadır. Oluşan ekosistem ise üretim konusunda verimliliğin artmasına ve ölçek ekonomilerinin getirdiği faydalardan yararlanılmasına olanak sağlamaktadır. Yüksek kaliteyi ve standardizasyonu önceleyen savunma sanayisi üretimlerinde geliştirilen teknolojilerin alt yüklenicilere de aktarılmasıyla genel üretim kalitesinin artışına katkı sağlanmaktadır. Ayrıca tüm bu süreçler içerisinde yetiştirilen nitelikli işgücü de elde edilen önemli kazanımlardan bir tanesini oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kalkınmanın gereği olarak sanayinin geliştirilmesi öngörülmüş ve bu amaçla birçok çalışma yapılmıştır. Bu anlamda savunma sanayisi de kalkınma yolunda katedilmesi gereken yollardan bir tanesi olarak kabul edilmiştir. İkinci

Dünya Savaşına kadar geçen sürede savunma sanayisine ait alt yapının oluşturulması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak savaş yılları sırasında ABD ve İngiltere’den alınan yardımlar Türk sanayi sektörünün gelişmesine fayda sağlayamamış özellikle savunma sanayisi olmak üzere birçok alanda gelişme sürecini sekteye uğratmıştır. Alınan yardımlarla beraber elde edilen birikimler de zaman içerisinde kaybolmaya mahkûm edilmiştir. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ABD tarafından Türkiye’ye yönelik uygulanan ambargolar özellikle savunma sanayisinin önemini anlaşılması noktasında bir dönüm noktası haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren savunma sanayisinde bağımsızlığın kazanılmasına yönelik atılacak adımlara hız verilmiştir. Bu amaç kapsamında 2006 yılında yayımlanan ve 2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı çerçevesinde savunma sanayisinin ülke sanayisi ile bütünleştirilerek kendi kendine yetebilir hale gelmesini sağlamak ve uluslararası platformlarda rekabet edebilecek bir yapıya büründürülebilmek için çalışmalara başlanılmıştır. Bu amaç ile Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık verilmiş ve gerekli teknolojik yeterliliğin sağlanabilmesi için yatırımlara hız kazandırılmıştır. Bahsedilen tarih itibariyle de savunma sanayisinde önemli bir mesafe katedilmiştir.

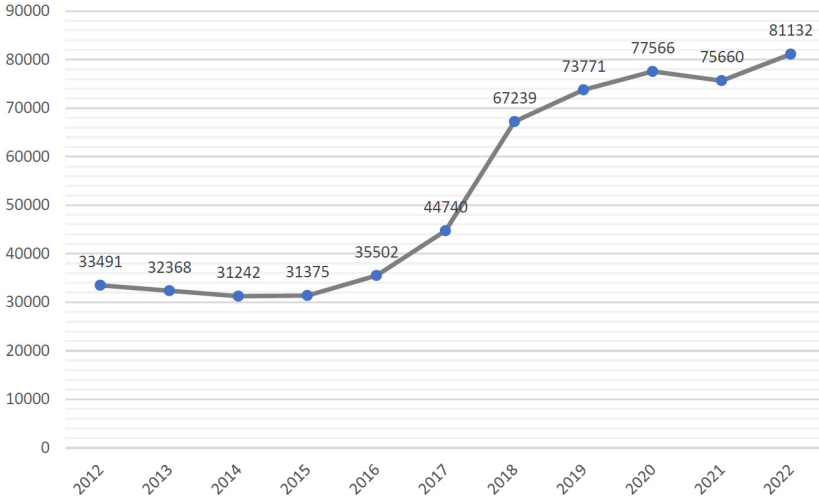

Grafik 1. Savunma Sanayi Ar-Ge Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı, Stratejik Planı ve SASAD, Performans Raporu.

Söz konusu sektöre ait Ar-Ge harcaması verileri incelendiğinde ürün ve teknoloji geliştirmek için yapılan harcamaların 2000’li yılların başlangıcındaki değerlere göre yaklaşık %4000 artış kaydettiği görülebilmektedir. 2020 yılı özelinde ise yaşanan küresel salgından ötürü artış trendinin bozulduğu ancak 2021 yılı itibariyle trendin tekrar yakalandığı görülebilmektedir. Öte yandan Ar-Ge harcamalarının bir diğer önemi de bu alanda kullanılan makine ve ekipmanların yüksek performansa sahip ve kaliteli ürünler olması gerekliliğinden

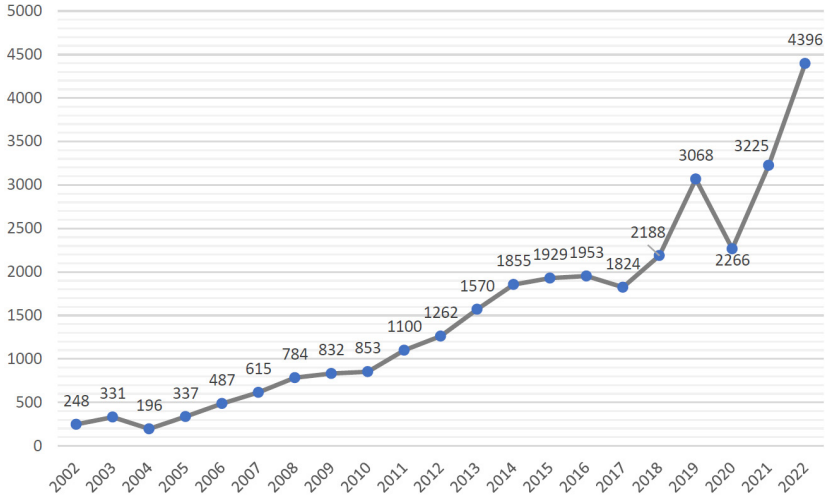
kaynaklanmaktadır. Diğer sektörlerde faaliyet gösteren firmaların Ar-Ge konusunda temel motivasyonu kâr maksimizasyonu olurken savunma sanayinde faaliyet gösteren firmalar için öncelikli hedefin bu olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Genel olarak talep odaklı tedarik modelinin hâkim olduğu bu sektördeki Ar-Ge faaliyetlerinin ana amacı son kullanıcı tarafından talep edilen gerekli isterlerin sağlanabilmesi ve ulusal savunma için gerekli olan kritik ürün ve teknolojilerde dışa bağımlılığı azaltmaktır. Öte yandan artış trendinin devam etmesi söz konusu sektörün devamlılığı ve rekabetçilik özelliğinin gelişerek artması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Grafik 2. Savunma Sanayi Toplam İstihdamı (Bin Kişi)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı, Stratejik Planı ve SASAD, Performans Raporu.

Grafik 2’de ise savunma sanayisi alanında faaliyet gösteren firmaların yıllar itibariyle toplam istihdam seviyeleri yer almaktadır. 2022 yılına ait verilere göre sektörde istihdam edilen toplam kişi sayısı 2012 yılına göre %142 artış göstermiştir. 81 bin seviyelerini geçen personel sayısının %29’unu mühendis, %11’ini üniversite mezunu olarak çalışanlar oluştururken %44’ünü ise teknisyen veya operatör gibi nitelikli personel oluşturmaktadır. Genel içerisinde yöneticilerin aldığı pay ise %1 seviyelerindedir. Bu durumu üretkenlik ve verimliliğin öncelendiği noktada önemli bir ip ucu olarak değerlendirmek mümkündür. Keza sektördeki istihdam yoğun olarak öncelikle üretim hattında çalışanlardan (%48) daha sonra ise Ar-Ge bölümlerinde çalışanlardan (%26) oluşmaktadır. İstihdamın ağırlıklı olarak bahsedilen şekilde yapılandırılmış olmasını sektörün etkinliği açısından önemli ve pozitif bir gösterge olarak kabul etmek mümkündür.

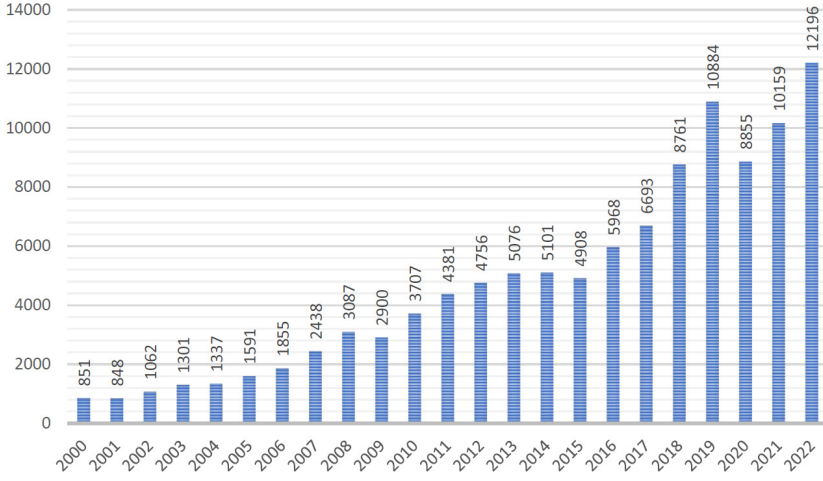
Grafik 3. Savunma Sanayi İhracatı (Milyon \$)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı, Stratejik Planı ve SASAD, Performans Raporu.

Yukarıda yer alan 3 nolu grafikte de savunma sanayisine ait ihracat gelirlerine yer verilmektedir. Paylaşılan dönem için (2002-2022) oluşan fark ise yaklaşık olarak %1660'tır. Gelişme trendinin net bir şekilde görülebildiği grafikte en dramatik düşüş 2020 yılında küresel salgından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem atlattıldıktan sonra iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde sektör ihracatının yaklaşık iki katına ulaştığı görülebilmektedir. Bahsedilen ihracattaki en büyük pay ise sivil havacılık alt sektörüne aittir. Takiben kara platformları, silah-mühimmat-füze ve deniz platformları alt sektörleri gelmektedir.

Geliştirilen ürün ve sistemler sayesinde katma değerli ürün ihracatının artmasıyla beraber gelecek dönemlerde yıllar arasındaki ihracat farklarının geometrik artışlara yaklaşacağı tahmin edilmektedir. Sınırlı adetlerle platform ihracatı görülmeye başlanmış olsa da ürün ve sistemlerde henüz yatırım ve geliştirme aşamasında olduğunu kabul edebileceğimiz sektör, olgunlaşma süreciyle birlikte bu safhayı tamamladığında bahsedilen tahminin gerçekleştiğini görebilmek mümkün olacaktır. Nitekim 2000'li yılların başında yürütülmekte olan proje sayısı 66 iken 2021 yılı sonunda bu sayı 793'e yükselmiştir.

Bu noktaya kadar bahsedilen Ar-Ge harcamaları, istihdam oranları ve ihracat seviyeleri ile sektörün ulaştığı nokta hakkında oluşturulmak istenen tablonun bir nevi nihayeti denebilecek olan sektör cirosu da Grafik 4 ile sunulmaktadır.

Grafik 4. Savunma Sanayi Toplam Cirosu (Milyon \$)

Kaynak: Savunma Sanayii Başkanlığı, Stratejik Planı ve SASAD, Performans Raporu.

Grafik incelendiğinde, son birkaç yıla sirayet eden küresel salgının etkilediği 2020 yılı hariç, düzenli bir artış eğiliminin olduğu görülebilmektedir. 2000’li yılların başlangıcında savunma sanayi sektörü neredeyse durma noktasına gelmiş olsa da günümüzde geliştirilen stratejiler ve planlamalar sayesinde hızla gelişen ve olgunlaşan bir görünüm sergilemektedir. Keza 2022 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %20’lik bir artış kaydedilmiştir. Savunma sanayisinin, sanayi sektörü içerisindeki payına bakıldığında ise 2000’li yılların başlarında savunma sanayisi cirosunun, sanayi sektörü içerisindeki oranı %1,2 seviyelerindeyken 2020’li yıllarda bu oranın %3 seviyelerine yükselmiş olduğu görülebilmektedir (Öksüz ve Öztürk, 2019, s.69). Bununla birlikte savunma sanayisinin toplam ihracat içerisindeki payı da artan bir seyir izlemektedir. 2022 yılında savunma sanayisi ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı 4,3 milyar \$ ile %5,3 seviyelerine ulaşmıştır. Bu oran 2000 yılındaki verilere göre ise %0,54 seviyesindedir. Netice itibarıyla Türkiye, yapılmakta olan savunma sanayine düşük harcamalar ve savunma sanayisi alanında faaliyet gösteren tüm firmalarıyla beraber dünya sıralamasında önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

Sonuç

Türkiye ekonomisi, Osmanlı Devletinden devralınan ve dönem şartlarına göre değerlendirildiğinde kaçınılmaz olan koşullara karşı geliştirilmeye çalışılmıştır. Hiç şüphesiz Cumhuriyetin ilk yıllarıyla beraber ülkenin kalkınması ve refaha kavuşması için iyi niyetli adımlar atılmışsa da gerek ekonomik krizler gerek dünya geneline yayılmış savaşlar gerek ülkenin tek başına mücadele vermek zorunda kaldığı bağımsızlık savaşları ve gerekse de siyasi is-

tikrarsızlıklar ile beraber batılı devletlerin güdümünde hareket eden bürokratik çevrelerce istenilen sonuçlar istenildiği ölçüde hayata geçirilememiştir. “Kalkınma reçeteleri” sürekli başka ülkelerden talep edilmiş, gerekli görülen sermayeler de yine başka ülkelerce teklif edilmiş ve kabul görmüştür.

Bahsedilen “reçetelere” ilk örnek olarak, 1948 yılında ABD Federal Karayolları Örgütü Genel Müdür Yardımcısı H. G. Hilts başkanlığında hazırlanan ve dönemin Bayındırlık Bakanlığına sunulan “Türkiye’nin Yol Durumu” isimli rapor gösterilebilir. Hilts ve beraberindeki kalabalık heyet Türkiye’ye gelerek çeşitli bölgelerde incelemelerde bulunmuş ve ülkenin yol ihtiyacı ve karayolu ulaşımının örgütlenmesi gibi çeşitli konularda bahsedilen raporu hazırlamıştır. Özet olarak raporda, karayolu taşımacılığının daha ucuz bir taşımacılık türü olduğu iddia edilmekte ve demiryollarına göre daha üstün olduğu ABD’den örnekler verilerek vurgulanmaktadır. Doğu bölgesinde Van’a kadar uzanacak bir demir yolunun yeterli olduğu ancak 35 bin kilometrelik bir karayolunun ise şiddetli bir ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Ancak Hilts tarafında yazılan bu raporun, savaştan oldukça kârlı çıkan ABD’li otomotiv firmalarının, demiryolu şirketleri üzerinde büyük bir baskı kurdukları ve iç pazarlarının doyuma ulaştığı ve daha sonra hızla artan üretimlerine yeni dış pazarlar aramaya yöneldikleri bir dönemde hazırlandığı gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye’de oluşturulması planlanan gelişmiş bir karayolu ağının batılı devletlere çok yönlü bir kazanç sağlayacağı fikri heyetçe benimsenmiş ve “önceliğin karayoluna verilmesi” fikri şiddetle savunulmuştur. Nitekim raporda sunulan ve uygulanması için 9 yıllık bir sürenin belirlendiği program 1948 yılında onanmıştır. Benzer heyetlerin diğer az gelişmiş ülkeleri de ziyaret etmesiyle, dönemine göre en gelişkin karayolları, demiryollarına hiç fırsat vermeyen bir hızla, az gelişmiş ülkelerde yapılmaya başlanmıştır (Güven, 1998, s.11).

Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin gelişmiş karayolları ağları sayesinde taşımacılık faaliyetleri gelişmiş, tarımsal ve hammadde üretimi artmış ve bu ürünlerin ihracatı hızlanmıştır. Hızlı ihracat olanaklarının gelişmesiyle doğal kaynaklar ve hammaddelerin ulusal sanayilerle bütünleştirilmesi yerine, gelişmiş batılı devletlerin sanayileriyle bütünleştirilmesi daha uygun bir hal almış gibi görünmektedir. Gelişmiş karayolları sayesinde, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ekonomik iş bölümü içerisinde hammadde ve tarımsal ürünler ihraç eden birer tarım ülkesi olarak “hak ettikleri” düşünülen konumları pekiştirilmiş olmaktadır.

İkinci bir örnek ise 1950 yılına ait olan Thornburg Raporu’dur. Bu rapor, ABD’de uzun yıllar Kaliforniya Standart Oil Şirketi’nin mühendisler meclisi başkanlığını ve aynı şirketin Ortadoğu şubelerinin başkan yardımcılığını yapmış olan ve daha sonra Amerikan Dış İşleri Bakanlığı’nda petrol danışmanlığı görevinde bulunan Max Weston Thornburg tarafından ha-

zırlanmıştır. 9 bölümden oluşan ve oldukça kapsamlı değerlendirmelerin yer aldığı raporda, Türkiye'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planları, ekonomik kalkınma planları olarak görülmemekle birlikte siyasi ve askeri programlar olarak nitelendirilerek değersizleştirilmektedir. Thornburg, Türkiye'nin batılı devletlerce sağlanan sermayeden bağımsız bir şekilde girilen kalkınma ve sanayileşme planlarını eleştirmekte, öz kaynaklara dayalı ve dış denetimlerden göreceli olarak bağımsız politikalar izlemesini nafile çabalar olarak görmektedir. "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi" başlığını taşıyan raporda, Türkiye'de ağır sanayi faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği tesislerin kurulmasına tamamen karşı çıkmaktadır. Karabük demir-çelik fabrikasının tasfiye edilmesi ve Zonguldak'ta çıkarılan kömürün ülke içerisinde tüketilmesine gerek olmadığı, bu kömürün batılı devletlere ait olan ve onlar tarafından yürütülen sanayi faaliyetlerinde kullanılmak üzere ihraç edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu vurgusu sıkça yapılmakla birlikte katma değerli üretimlerden uzak durulması, sadece tarımsal üretimlerde kullanılmak üzere basit aletlerin üretilebileceği hatta bu ürünlerin de ithal edilmesinin daha ekonomik olacağı belirtilmektedir. Bir önceki raporda bahsedildiği gibi demir yollarından vaz geçilerek karayollarına ağırlık verilmesi gerektiği ve karayolu taşımacılığının geliştirilerek ihracatın kolaylaştırılabileceği üzerinde durulmaktadır. Tüm bu öneriler doğrultusunda atılacak adımlar için gerekli olan sermayenin ise ABD tarafından karşılanabileceği temin edilmektedir.

1950 yılına ait bir başka rapor ise Dünya Bankası Raporu olarak da bilinen "Türkiye Ekonomisi" başlığını taşıyan ve hazırlayıcısı olan Amerikalı James M. Barker'ın adıyla anılan Barker Raporu'dur. Bu raporun giriş kısımlarında yeni hazırlanan raporun meşruiyetinin sağlanması adına daha önce hazırlanan raporlar eleştirilmiş olsa da Türkiye'nin sanayileşebilmesi için verilen tavsiyelerden yola çıkarak, atılması gereken adımların benzer çalışmaların sonuçlarına göre çok fazla farklılaşmadığı görülmektedir. Ana fikir olarak "Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu" ve "kalkınması için önceliğin tarıma verilmesi gerektiği" düşüncesi sürekli olarak telkin edilmektedir. Tarımsal kalkınma gerçekleştirildikten sonra önem verilmesi gereken alanlar ise gıda işleme, hafif metal işleri, hafif makine ve alet üretimi, inşaat malzemeleri ve deri işleme faaliyetleridir ve bunların tedrici olarak geliştirilmesi tavsiye edilmektedir (Güven, 1998, s.68). "Geliştirilmemesi gereken" sanayi kollarının da yer aldığı rapor kapsamında Türkiye'nin sadece hammadde üreten tarım ülkesi olarak kalması gerektiği çeşitli ifadelerle sık sık yinelenmektedir.

Bununla beraber bahsedilen gelişmiş ülkeler hem kalkınma seviyelerini iyileştirebilmek ve artırabilmek için hem de kendilerini gerçekleşmesi olası saldırılara karşı koruyabilmek adına ihtiyaç duydukları savunma sanayisine yönelik adımları söz konusu dönemlerde ya atmışlardır

ya da atmaya devam etmektedirler. Türkiye ise mevcut coğrafi konumunun gerektirdiği üzere mevcut sınırlarını koruyabilmek adına Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte bu sektörün gelişebilmesi için gerekli ehemmiyetin sergilenmesi noktasında bir tavır ortaya koymuştur. Zaman zaman verilen destekler azalsa veya sektörün önemi unutulsa dahi yaşanan gelişmeler bu sektörün ayağa kaldırılmasının bir zaruret olduğunu göstermiştir. Her ne kadar savunma sanayisi sektöründen bir “sektör” olarak bahsedilse de geleneksel sektör anlayışından farklılaşan yapısını göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu sektöre has ürün ve teknolojilerin milli ve tasarruf hakkının üreten ülkeye ait olması oldukça önemli bir husustur. Sivil amaçlı kullanılan pek çok teknolojinin çıkış noktasının askeri amaçlı geliştirmelere dayandığı hatırlanacak olursa bu alandaki gelişmelerin öncü gelişmeler olduğunu kavrayabilmek mümkün hale gelmektedir. Bu nedenledir ki sivil teknolojilerin uluslararası piyasalarda serbestçe dolaşabilmesi mümkün iken askeri amaçla kullanılan kritik teknoloji ürünlerinin devletler arasında alışverişi bile bazen mümkün olamamaktadır. Uhdelerinde transfer edilmesinin istenmediği teknolojileri barındıran ülkelerin de ekseriyetle gelişmiş ülkeler olarak adlandırılıyor olması ülkelerin kalkınması noktasında konunun önemini ifade eden bir unsur olarak dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. Savunma sanayisine yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olacağı yorumu her durum altında geçerli olmayabilir. Bu, ülkelerin mevcut gelişmişlik seviyeleriyle de doğru orantılıdır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarını plansızca arttırmasının, kamu kaynaklarının etkisizliği probleminde neden olması pek muhtemeldir. Bu noktada uzun vadeli stratejilerin izlenmesi kamu kaynaklarının verimliliğine olumlu etki edecektir.

Nihai olarak Türkiye’de, 1930’lu yıllarla birlikte kalkınmanın sanayileşmeyle mümkün olabileceği fikri benimsenmiş fakat 1950’li yıllardan itibaren ekonomi alanında kendisini hissettirmeye başlayan Amerikan etkisi ile birlikte amaçlanan yolda bağımsız bir politika izlenememiş ve pek de talihli olmayan bir yol ayrımına varılmıştır. Türkiye’nin kalkınabilmesi için gerekli koşulların Amerikan görüşleri çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılması, yabancı sermaye ve dış borçlanma ile uluslararası ticarete adeta mahkûm bir ekonomik düzen kurma çabaları ön plana çıkmış ve cazibesi varlığını sürekli hissettirmiştir. Bu nedenledir ki Türkiye, uzun yıllar boyunca batılı devletler için hammadde merkezi ve pazar vazifesi gören bir ülke olmuş ve belirli bir dönem, uygulanmak istenen ekonomik ve sosyal politikaların IMF gibi batılı kuruluşlarca onaylanması zaruret halini almıştır. Ancak gelinen nokta itibariyle Türkiye Ekonomisi, birçok zorluğu aşmış, geride bırakmış ve gelişen teknolojik koşullara ayak uydurarak sanayisini bu koşullara entegre edebilmiş, katma değerli üretim konusunda özellikle 1980’li yıllarla birlikte başlayan ancak 2000’li yıllarla birlikte ivmelenen savunma sanayisinin

geldiği aşama itibariyle sayılı ülkeler arasında yerini almıştır. Uygulanması planlanan politikaların belirli kuruluşlara onaylatılmasından ziyade hayata geçirdiği bağımsız ve öncü atılımlarla uluslararası konumunu koruyarak daha da ileri noktalara taşınması kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Altıntaş, M. (1978). *Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*. Ankara, AİTİA, Muğla İşletmecilik Yüksekokulu Yayınları.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 45-67.
- Çelebi, E. (2001). Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları 1923-2000. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2 (1), 55-66.
- Ergin, E. (1991). *Savunma Sanayii Yatırımları ve Ekonomik Büyüme (Ekonometrik Bir Analiz)*. Ankara, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları.
- Eser, U. ve Eser, K. (1995). *Türkiye’de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi*. Ankara, Harb-İş Yayınları.
- Güven, S. (1998). *1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri*. Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- İstikbal, D. (2022). Türkiye’de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Yayınları*, 365.
- Karlık, S., R. (1996). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kazgan, H. (1981). *Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi*. İstanbul.
- Öksüz, D. Y. ve Öztürk, Z. (2019). *Türkiye’de Savunma Sanayinin Sanayi Sektörünün Gelişim Sürecindeki Rolü, Düünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, s. 62-81, yay. haz. A. Orhan, M. R. İnce, S. Demir. Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD) (2023). *SASAD performans raporu*. <https://www.sasad.org.tr/sasad-performans-raporu> adresinden edinilmiştir.
- Şahin, H. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa, Ezgi Kitabevi.
- Taymaz, E. ve Voyvoda, E. (2015). 2023’e Doğru Sanayi, Yapısal Dönüşüm ve Sanayi Politikaları. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 30 (350), 25-62.
- T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı (2019). *2019-2023 stratejik plan*. <https://www.ssb.gov.tr/website/ContentList.aspx?PageID=2272> adresinden edinilmiştir.
- Toksöz, E. (1992). *İktisadi Gelişme Tarihi. Türkiye Ekonomisi, Sektörel Gelişmeler*. Ankara, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları.
- Yıldız, O. (1987). *Türk Sanayi ve Ticaretinde Gelişmeler*. Ankara.